

אריכות הימים של הקדמונים – דת ומדע בהגות יהודית בימי-הביניים

דניאל י' לסקר

למרדכי עקיבא
אַרְךָ יָמִים בְּיָמֶינָהּ
בְּשִׂמְאוֹלָהּ עֶשְׂרֵת וְכָבוֹד

אדם הראשון מת בגיל תשע מאות ושלושים, בנו שת מת בגיל תשע מאות ושנים עשרה, ונכדו אנוש – בגיל תשע מאות וחמש. כידוע, האדם שחי את מספר השנים הרב ביותר, תשע מאות שישים ותשע שנים, היה מתושלח. לאחר המבול ירדה תוחלת החיים: שם בן נח, למשל, חי שש מאות שנה, ונכדו עבר חי רק ארבע מאות שישים וארבע שנים. האבות, אברהם יצחק ויעקב, נפטרו בשיבה טובה, בני מאה שבעים וחמש, מאה ושמונים ומאה ארבעים ושבע שנים בהתאמה. אחריהם ירדה תוחלת החיים עוד יותר, ובמסורת היהודית יש ציפייה שבני אדם יחיו לכל היותר עד מאה ועשרים שנה.¹

אריכות הימים המופלגת של אנשי הדורות הראשונים גורמת לתהיות רבות בין קוראי התורה, שהרי לפי ניסיונם אף בן-אדם אינו מסוגל לחיות מאות שנים.² פרשני המקרא העלו את שאלת אריכות הימים של הקדמונים

1 ייתכן שיש קשר בין המספר מאה ועשרים לבין בראשית ו, ג: 'והיו ימיו מאה ועשרים שנה', אלא שפירוש הפסוק אינו בהיר דיו. משה רבנו נפטר בגיל מאה ועשרים, בעוד פרק התהלים המיוחס לו (צ, תפילה למשה איש האלהים) קובע 'ימי-שנותינו בהם שבעים שנה ואם בגבורת שמונים שנה' (שם, י).

2 במאה העשרים, הספקן הגדול בעניין שנותיו המרובות של מתושלח הוא הדמות 'ספורטינג לייף' במחזמר פורגי ובס: Methus'lah lived nine hundred years, Say, but who calls dat livin', Methus'lah lived nine hundred years, When no gal'll give in, To no man what's nine hundred years? I'm preachin' dis sermon to show, It ain't nessa, ain't nessa, ain't nessa, ain't

החל לפחות מיוסף בן מתתיהו (יוספוס פלביוס) במאה הראשונה לספירה. לפי דעתו של יוספוס, אנשי הדורות הראשונים חיו חיים ארוכים כי היו אהובים במיוחד על האל, וזאת מכיוון שברא אותם כמו ידיו (או לפחות את אביהם הקרוב, אדם) ושנתן להם מזון טוב כדי שיוכלו לחיות תקופה ארוכה דיה כדי לגלות את חוקי האסטרונומיה והגיאומטריה. בעיית אריכות הימים לא הציקה כנראה ליוספוס במיוחד, בגלל שלפי עדותו גם בני העמים האחרים הסכימו שאנשי הדורות הראשונים חיו חיים ארוכים.³ חז"ל שאלו אף הם על נושא זה, וסברו כיוספוס שהקדמונים חיו חיים ארוכים כדי לגלות את האסטרונומיה: 'ולמה קורא אותן בני האלהים... רבי חנא בשם רבי יוסי אמר כדי לעמוד על התקופות ועל החשבונות'.⁴

לא רק יהודים תהו בעניין זה. אב הכנסייה אוגוסטינוס (354-430) כתב שהיו מי שטענו כי אורך כל שנה של הראשונים היה רק עשירית מאורך שנותינו שלנו, ולכן יש לחלק את מספר שנותיהם בעשר. אוגוסטינוס דחה פרשנות זו, וטען שהראשונים אכן חיו חיים ארוכים במיוחד.⁵ למרות זאת,

היהודים ג'ורג' (שנפטר בגיל 39) ואיירה גרשווין (שהגיע לגיל 86). להגנה מודרנית על הבנת אורך השנים של הקדמונים באופן מילולי, ראו N. Aviezer, 'The Extreme Longevity of the Early Generations in Genesis,' *B'Or Ha'Torah*, 14 (2004), pp. 72-81, הטוען כי אין סיבה שאנשי הדורות הראשונים לא יכלו לחיות שנים רבות כל כך, וכי רק אחרי המבול היה שינוי בטבע האנושי משהצטרפו הגנים לתהליך ההזדקנות. אפשר למצוא קביעות דומות באתרים נוצריים פונדמנטליסטים באינטרנט, למשל: <http://www.answersingenesis.org/articles/2008/06/04/did-people-live-over-900-years>. חוקרי מקרא מודרניים רבים מנסים להבין את ייחוס אריכות הימים המופלגת לקדמונים בהקשר של אמונות אחרות במזרח הקדום; ראו למשל, מ"ד קאסוטו, 'עשרה דורות שמאדם ועד נח', ש' ליברמן ואחרים (עורכים), ספר היובל לכבוד לוי גינצבורג למלאת לו שבעים שנה, ניו יורק תש"ו, החלק העברי, עמ' שפא-שצ.

3 קדמוניות היהודים, א, ג, ט.

4 בראשית רבה כו, ה (מהדורת תאודור-אלבק, עמ' 248). תפישה מדרשית אחרת מצויה בתנא דבי אליהו, שאין אחדות דעים אם הוא מתקופת חז"ל או אחריה. לפי ספר זה, אריכות הימים הייתה מיועדת לבדוק האם הדורות מוכנים לגמול חסדים לא רק עם הוריהם בלבד אלא גם עם כל הדורות שקדמו להם, ורק נח עמד במבחן. ראו סדר אליהו רבה וסדר אליהו זוטא (מהדורת מ' איש שלום, ווינה תרס"ב [מהדורת צילום, ירושלים, תשכ"ט]), עמ' 80-81.

5 עיר האלוהים 12-14, 15; כן טוען אוגוסטינוס שהשנים הנקובות כשנות לידת הבנים

הרבה יותר מאוחר, טען תומס אקוינס (1225-1274) שאפשר להבין שנה כחודש לבנה, ולא כשנה ממש.⁶

הוגים ופרשנים יהודים בימי הביניים ניסו אף הם להסביר את אריכות הימים של אנשי הדורות הראשונים. פתרונותיהם השונים לשאלה זו פותחים צוהר לתפישותיהם הפילוסופיות והמדעיות ומראים עד כמה דעותיו של פרשן משפיעות על הבנתו את המקרא. מטרתנו כאן לסקור את ההסברים השונים מימי הביניים לאריכות ימיהם של הקדמונים ולנסות להבין באמצעותם את גישותיהם השונות של אינטלקטואלים יהודים בימי הביניים לשאלות של דת ומדע.

*

רב סעדיה גאון (882-942) סבר שאריכות הימים נועדה למלא את העולם בבני אדם. חיים ארוכים אפשרו לכל אחד מבני האדם הראשונים להביא לעולם בין מאה למאתיים ילדים. ייתכן שהגאון סבר כמדרש שקבע שבני האדם שחיו עד ימי אברהם אבינו לא גילו סימני הזדקנות,⁷ ולכן היו יכולים להוליד וללדת אפילו כשהם בני תשע מאות שנה ויותר. אחרי המבול תוחלת החיים ירדה, אבל הסיבה לכך היא שמספר בני האדם שהיו מסוגלים להביא ילדים לעולם גדל, ועמד על ארבעה זוגות במקום זוג אחד, ולכן היה פחות צורך לחיות חיים ארוכים כל כך. עד סוף תקופת האבות העולם התמלא, ולכן בני האדם החלו לחיות לא יותר ממאה ועשרים שנה. למרות שאין הגאון אומר זאת בפירוש, השינוי באורך החיים נגרם כנראה על-ידי התערבות אלוהית ולא על-ידי שינוי בטבעה של האנושות או בטבעו של העולם.⁸

(למשל, אנוש נולד כאשר שת היה בן 105) אינן מתייחסות לבניהם הראשונים של הקדמונים, שהרי לא סביר שהקדמונים חיכו זמן כה רב עד שהחלו לעסוק בפרייה ורבייה (אלא אם כן התפתחות גופם הייתה ביחס לאריכות ימיהם, דעה שאוגוסטינוס אינו מסכים איתה). כפי שנראה, היו פרשנים יהודים שאכן האמינו שהקדמונים חיכו שנים רבות עד שהחלו לקיים יחסי מין.

6 ראו F. Talmage, *Apples of Gold in Settings of Silver*, edited by Barry Walfish, Toronto 1999, p. 174, n. 8; במאמר זה, שיצא רק אחרי פטירתו של תלמג' בגיל חמישים לאחר שנים רבות של חולי, יש דיון בכמה מן הנושאים המצויים במאמר הנוכחי.

7 בראשית רבה סה, ט (מהדורת תאודור-אלבק, עמ' 717); בבלי, בבא מציעא פז ע"א.

8 רבינו סעדיה בן יוסף פיומי זצ"ל, תהלים (מהדורת י" קאפח, ירושלים תשכ"ו, עמ' כד-כו);

מדברי רב סעדיה גאון אפשר להבין שאריכות ימים הייתה נחלתם של כל באי עולם בדורות הראשונים שלאחר הבריאה. לא כן דעותיהם של ר' יהודה הלוי (נפטר 1141) והרמב"ם (1138-1204), איש איש ומניעיו. הלוי כתב ב'הכוזרי' שרק קדמונים בודדים חיו חיים ארוכים במיוחד. היו אלה אותם אנשים שחוננו בתכונה מיוחדת (צפוח' בערבית; סגולה בעברית) שרק יחיד בכל דור ירש מהוריו (עד הדור של בני יעקב). הצפוח' היא אותה תכונה החלה על כל יהודי ממוצא ישראלי טהור (איסראילי צריח) והיא זו המאפשרת לו, ורק לו, להיות נביא. אריכות הימים של הקדמונים מראה שדעתו של בעל הכוזרי בעניין ייחוד עם ישראל היא דעה מהותנית; הצפוח' הנה תכונה ביולוגית אמיתית, הואיל ואלה שחסרו אותה לא יכלו לחיות מאות שנים. יתר על כן, בני האדם שחיו חיים ארוכים היו 'בני האלהים' שהיו דומים (ישבהון) לאדם הראשון, וזהו מאפיין נוסף של תכונה פיזית. אין הסבר מדוע תוחלת החיים ירדה עם הדורות ומדוע יהודים בימיו של ר' יהודה הלוי לא נהנו מאריכות ימים רבה יותר מזו של בני כל העמים האחרים.⁹

הרמב"ם לא קיבל את דעתו של ר' יהודה הלוי בעניין ייחוד עם ישראל, ולכן יש לו הסבר אחר לאריכות ימיהם של הקדמונים. בתוך דיון על הדרך הנכונה להבנת דברי הנביאים כותב הרמב"ם:

לתרגום אנגלי להקדמת ר' סעדיה גאון לתהלים, ראו M. Sokolow, 'Saadia Gaon's Prolegomenon to Psalms', *Proceedings of the American Academy for Jewish Research*, 51 (1984), pp. 131-174. ההקשר של הדיון הוא ההסבר מדוע ספר תהלים לא נכתב עד ימיו של דוד המלך; לדעת הגאון, היו צריכים להיות מספיק אנשים בעולם כדי להעריך אותו כראוי. הגאון הזכיר את הצורך באריכות ימים כדי להביא הרבה ילדים לעולם גם בפירושו לבראשית ה (מהדורת מ' צוקר, ניו יורק תשמ"ד, עמ' 98, ערבית; עמ' 327, עברית). הגאון טען שם (עמ' 100, ערבית; עמ' 332, עברית) שהקדמונים חיו פי עשר שנים מאיתנו בגלל שהם היו חזקים מאיתנו פי עשרה; האם יש לכך קשר לדעה המובאת על ידי אוגוסטינוס ששנותיהם של הקדמונים היו עשירית באורכן מהשנים שלנו? בספר אמונות ודעות (ו, ו), בדיון על המושג האסלאמי אג'ל (=אורך החיים של כל אדם קבוע מראש), אפשר להבין שלפי הגאון אורך החיים המרבי הוא 100 שנה; ראו רבנו סעדיה בן יוסף פיומי זצ"ל, ספר הנבחר באמונות ודעות (מהדורת י' קאפח, ירושלים וניו יורק תשל"ל, עמ' רט-רי).

9 ספר הכוזרי, א, צה; ראו ר' יהודה הלוי, כתאב אלרד ואלדליל פי אלדין אלדליל (אלכתאב אלכ'זרי), (מהדורת ד"צ בנעט וח' בן-שמאי, ירושלים תשל"ז, עמ' 27-29). שאלת אריכות הימים של הקדמונים מדגימה את תפישותיו הכלליות של הלוי. אם יש סיבה טובה לקבל כאמת מה שנראה כחריג מן הטבע או בלתי הגיוני, והסיבה הטובה בדוגמה זו היא היות הדברים כתובים בתורה, אזי יש לחפש הסבר טבעי לתופעה

באשר לדיוק גיליהם של אותם אנשים שכתבה התורה, אומר אני שרק האיש הנזכר לבדו חי חיים [ארוכים] אלה, ואילו שאר האנשים חיו חיים טבעיים רגילים. חריגתו של האיש הוא היתה בשל סיבות רבות בתזונתו והנהגתו,¹⁰ או על דרך הנס, ונוהגת על-פי משפטיו. אין אפשרות לומר על כך משהו אחר.¹¹

הרמב"ם טוען אפוא שרק האנשים שנזכרו בשמותיהם – אדם, שת, אנוש, וכן הלאה – נהנו מאריכות ימים מופלגת אם בגלל הרגלים טובים אם על-ידי נס; אורך שנותיהם של יתר האנשים בדורות אלה, דמה לאורך שנותיו של האדם הרגיל.

מדוע נקט הרמב"ם את הדעה הזאת שרק יחידים חיו חיים כה ארוכים? סביר שגישת הרמב"ם משקפת את דעתו שעדיף להודות בניסים ספורים (אריכות ימים של מספר מצומצם קטן של אנשים) מאשר להבין תופעות כגון זו כשינוי גורף בטבע, כלומר שתוחלת החיים של כל האנושות השתנתה לאורך ההיסטוריה. נס, לפי הרמב"ם, הוא שינוי קצר בחוקי הטבע; שינוי המתקיים לאורך זמן הופך לטבע, ואין, לדעתו, שינויים כאלה בחוקי הטבע.¹² אם אין הסבר טבעי (תזונתם והנהגתם) לאריכות ימיהם של

החריגה, למרות שהיא נראית כלא טבעית. במקרה זה ההסבר הוא הצפונה. (השוו, למשל, כוזרי א, ה; אלכתאב אלכ'זרי, עמ' 8). לסוגיה של ייחוד עם ישראל ותפישת הצפונה ראו א' קריניס, 'רעיון העם הנבחר ב"אלכתאב אלכ'זרי" (ספר הכוזרי) ומקורותיו בתורת האמאם השיעית', עבודת דוקטור, אוניברסיטת בן-גוריון בנגב, תשס"ח; D. J. Lasker, 'Judah Halevi on Eschatology and Messianism', B.H.; Hary and H. Ben-Shammai (eds.), *Esoteric and Exoteric Aspects in Judeo-Arabic Culture*, Leiden 2006, pp. 97-106. על תפישות שיעיות של הדורות הראשונים ראו: E. Kohlberg, 'Some Shi'it Views of the Antediluvian World', *Studia Islamica*, 52 (1980), pp. 41-66.

10 בערבית: פי אגתד'איה ותדבירה, שפירושו כנראה סיבה אחת. המלה 'תדביר' מציינת גם את הנהגת האל את העולם; השוו מורה נבוכים ב, י.

11 מורה נבוכים ב, מז (תרגום מ' שורץ, תל-אביב תשס"ג, עמ' 420).

12 דעתו של הרמב"ם על מהות הנסים, או לפחות דעתו המוצהרת בדבריו לציבור הרחב, נמצאת במאמר תחיית המתים; על כך שאין שינוי מוחלט בטבע, כולל הטבע האנושי, ראו מורה הנבוכים, ג, לב. ברור הוא שהרמב"ם לא קיבל את שיטת 'השתנות הטבעים' המסבירה מדוע יהודים אינם מחויבים לקבל את דעותיהם של חז"ל בענייני בריאות (בין היתר), למרות שהיו פוסקים שניסו להסביר אותו כך; ראו ד' מלאך, 'השתנות הטבעים כפתרון לסתירות בין דת למדע (דעת הרמב"ם)', תחומין, יח (תשנ"ח), עמ' 371-383.

אותם אנשים ספורים שחיו מאות שנים, אזי האפשרות היחידה הנשארת היא נס.¹³

מבקרו של הרמב"ם הבינו שהמניע שלו הוא אכן החשש מפני שינוי גורף בטבע, כלומר, לפי דעתו אין לאלוהים כוח לשנות את המציאות מכל וכול, ולכן סירבו לקבל את תירוץו לבעיית אריכות הימים של הקדמונים. בפולמוס על הפילוסופיה בעשור הרביעי של המאה השלוש-עשרה לגלג ר' יהודה אלפכר על עמדת הרמב"ם כאילו הנשר הגדול סבר שהואיל ונסים הם בלתי אפשריים, רק האנשים הנזכרים חיו חיים כל כך ארוכים. למה הדבר דומה? לדעתו של אלפכר.

משל לשני אנשים שבא אחד והעיד שראה גמל אחד פורח באויר ובא שני והעיד שראה שלשה גמלים פורחים באויר. ובידוע שאם יתכן להיות הראשון אמת גם השני יכול להיות אמת. כי הצורה הגמלית אם היא גרמה לזה להיות פורח באויר גם היא גורמת לכל המין כלו להיות כן.

ברגע שאדם מוכן להודות בסטייה כלשהי מן הטבע, לדעת אלפכר, הכמות אינה חשובה. העמדה השכלתנית של הרמב"ם אינה קבילה.¹⁴

מבקר הרמב"ם החשוב ביותר בסוגיה זו הוא ר' משה בן נחמן (הרמב"ן), בפירושו לתורה מסכים הרמב"ן עם רב סעדיה גאון ועם ר' יהודה אלפכר שכל הקדמונים חיו חיים ארוכים, אבל אינו רואה בכך נס. הוא קובע כי נסים נעשים לנביאים, לצדיקים או לאנשים טובים במיוחד, וכי לא כל הקדמונים היו כאלה.¹⁵ אם היה אפשר לחיות מאות שנים על-ידי הנהגה טובה, טוען הרמב"ן, גם בזמנו אפשר למצוא יחידים שהנהגתם הנהגה טובה והם אינם חיים שנים כה רבות. לכן דעתו של הרמב"ם היא, לדידו של הרמב"ן, 'דברי רוח'.¹⁶ אדרבא, קובע הרמב"ן, כל אנשי הדורות הראשונים

13 במבוא למשנה תורה כותב הרמב"ם: 'ואחיה השילוני מיוצאי מצרים היה ולוי היה ושמע ממשה והיה קטן בימי משה והוא קיבל מדוד ובית דינו'. יוצא איפה שאחיה חי לפחות ארבע מאות שנה, אבל אין לרמב"ם הסבר לאריכות הימים הזאת; ראו את הדיון של י' לוינגר, הרמב"ם כפילוסוף וכפוסק, ירושלים תש"ן, עמ' 65-66.

14 קובץ תשובות הרמב"ם ואגרותיו, לייפציג תרי"ט, חלק ג, עמ' 2א.

15 אולם בפרקי דר' אליעזר צאצאי שת היו צדיקים לעומת צאצאיו של קין; ראו פרקי דרבי אליעזר, ורשה תרי"ב (דפוס צילום, ירושלים תש"ל), פרק כב, נ ע"א-ב.

16 הריטב"א ביקר את הרמב"ן על שימושו בביטוי קיצוני זה, למרות שחשב שהרמב"ן צדק

חיו חיים ארוכים כחלק מן הטבע, ורק בעקבות המבול וזיהום האוויר שנגרם על-ידו השתנה הטבע ובני האדם החלו לחיות פחות. נח גדל לפני המבול, ולכן הגיע לגיל 950. בניו נולדו לפני המבול אבל רוב ימיהם היו אחריו, ולכן חיו פחות מן הדורות הראשונים (כך למשל חי שם שש מאות שנה), אבל יותר מאלה שנולדו אחרי המבול (ילדיו, נכדיו וניניו של שם מתו במאה החמישית לחייהם). פלג חי רק 239 שנה, אולי בגלל הידרדרות הסביבה בעקבות אסון מגדל בבל. תוחלת החיים המשיכה לרדת, עד שבימי האבות חיו רוב בני האדם רק שבעים או שמונים שנה. האבות חיו יותר בגלל צדקתם, ולכן פרעה השתומם כששמע שיעקב היה בן מאה ושלושים שנה כשירד למצרים.¹⁷

בוויכוח ברצלונה (1263), בו נשאל בעניין המדרש באיכה רבתי האומר שהמשיח נולד ביום חורבן הבית, הרמב"ן טען שאינו מאמין במדרש זה, אבל אם בכל זאת הוא אמיתי, פירושו הנכון הוא שהמשיח נולד ביום החורבן אבל טרם בא. המלך יעקב הראשון, מלך אראגון התפלא: אם כן המשיח הוא עתה כבר בן יותר מאלף שנה. הרמב"ן הסביר שאם הדורות הראשונים חיו מאות שנים וחנוך ואליהו כלל לא מתו, מדוע בלתי אפשרי שהמשיח יהיה כבר כבן אלף ומאתיים שנה (כנראה, למרות זיהום האוויר שנגרם על-ידי המבול)? בנוסף, גם היהודים וגם הנוצרים מסכימים שתוצאות החטא הקדמון יתבטלו בימי המשיח, ואם אדם הראשון מת עקב חטאו (בעיתו או בטרם עת), אין סיבה שהמשיח לא יהיה חיים ארוכים במיוחד. קשה לדעת אם הרמב"ן באמת סבר שאדם בזמנו יכול לחיות שנים כה רבות, או שנתן תשובה מתחמקת מטענותיו של פבלו כריסטיאני שאין עוד ציפייה לביאת המשיח שנולד ביום החורבן.¹⁸

*

בעניין סיכויי השינוי בטבע. לפי הריטב"א, סיבת לשונו הלא מבוקרת של הרמב"ן היא שלא הכיר די הצורך את ספר מורה הנבוכים, בהשוואה לתלמוד ולתורת הסוד; ראו רבינו יום-טוב ב"ר אברהם אשבילי (הריטב"א), ספר הזכרון (מהדורת ק' כהנא, ירושלים תשמ"ג, עמ' נג-נה).

17 פירושי התורה לרבינו משה בן נחמן (רמב"ן) על בראשית ה, ד (מהדורת ח"ד שעוועל, ירושלים תשכ"ח, עמ' מז-מח).

18 ויכוח הרמב"ן בכתבי רבנו משה בן נחמן (מהדורת ח"ד שעוועל, א, ירושלים תשכ"ג, עמ' שו-שט). על השאלה עד כמה משקף חיבורו של הרמב"ן את מה שקרה בוויכוח נכתב רבות, השוו למשל R. Chazan, *Barcelona and Beyond*, Berkeley 1992.

בדורות אחרי הרמב"ם והרמב"ן, ההוגים היהודים התפלגו פחות או יותר בין גישת הרמב"ם שרק יחידים חיו חיים ארוכים לבין גישת הרמב"ן שכולם חיו כך. ר' שמואל אבן תיבון (1165 בערך-1232) מצטט את דברי הרמב"ם כדי להפריך את דעתם של אלה האומרים שהעולם הולך ונחלש:

וכבר ידעת מה שאמר הרב בהם והוא שלא חיו הימים ההם רק האנשים ההם הנזכרים לכד, ואמר שיהי' זה לסבות או מצד המופת ונוהג מנהגו. ועם כל זה דוד ומשה הפסיקו הענין ימי שנותינו בהם שבעים שנה ואם בגבורות שמונים שנה.¹⁹

גם ר' דוד קמחי (רד"ק, 1160-1235),²⁰ ר' יעקב בן ששת (מקובל בן אמצע המאה השלוש-עשרה),²¹ ר' לוי בן גרשום (הרלב"ג, 1288-1344),²² ר' יוסף אבן כספי (1280-אחרי 1332),²³ ר' משה נרבוני (נפטר אחרי 1362),²⁴ רבנו נסים גירונדי (הר"ן, נפטר בערך 1380),²⁵ ור' שם טוב אבן שם טוב (המאה החמש-עשרה)²⁶ נקטו בדעתו של הרמב"ם, על פיה יחידים חיו חיים ארוכים

19 הרב שמואל אבן תיבון, מאמר יקוו המים (מהדורת מ"ל ביסליכיס, פרעסבורג תקצ"ז [מהדורת צילום ללא ציון מקום ותאריך], עמ' 159). ר' יעקב בן ששת תקף את ר' שמואל אבן תיבון (ובאופן עקיף את הרמב"ם) בגלל שסבר שאבן תיבון ציטט את הפסוק מתהלים צ כדי לרמוז שהקדמונים לא באמת חיו כל כך הרבה שנים; ראו ספר משיב דברים נכוחים לר' יעקב בן ששת (מהדורת י"א וידה, ירושלים תשכ"ט, עמ' 144-146), ודיונו של וידה, *G. Vajda, Recherches sur la philosophie et la kabbale, dans la pensée juive du moyen age, Paris-Hague 1962, pp. 69-74.*

20 פירושי רבי דוד קמחי (רד"ק) על התורה, לבראשית ה, ד (מהדורת מ' קמלהר, ירושלים תש"ל, עמ' מט); ולבראשית ו, ב (שם, עמ' נא).

21 למרות ביקורתו על הרמב"ם ועל שמואל אבן תיבון (לעיל הערה 19); גם אבן תיבון וגם הרד"ק קדמו לרמב"ן, ואילו יעקב בן ששת היה בן זמנו.

22 חמישה חומשי תורה עם פירוש רש"י ועם ביאור רבינו לוי בן גרשום, בראשית ה (מהדורת ב' ברנר וא' פריימן, מעלה אדומים תשנ"ג, עמ' 136-138).

23 רבי יוסף אבן כספי, משנה כסף (מהדורת י' לאסט, א, פרסבורג תרס"ה, עמ' 56).

24 ר' משה נרבוני, באור לספר מורה נבוכים (מהדורת י' גולדנטאל, וינה 1832 [דפוס צילום, שלשה קדמוני מפרשי המורה, ירושלים תשכ"א], מה ע"ב-מו ע"א).

25 רבנו נסים בן ראובן גירונדי (הר"ן), פירוש על התורה (מהדורת ל"א פלדמן, ירושלים תשכ"ח, עמ' עב-עג). הר"ן טען נגד הרמב"ן שבמקום לקלקל את האוויר, המבול היה אמור לנקות אותו, כפי שקרה אחרי המוות השחור (1348) כשהגשם הביא אוויר זך ויותר בריא.

26 רבינו משה בן מיימון, ספר מורה נבוכים עם ארבע פירושים, ב, דפוס צילום, ירושלים תש"ך, צו ע"א.

בגלל נסיבות טבעיות מיוחדות או על-ידי נס. לעומת הוגים אלה, ר' יום טוב אשבילי (הריטב"א, נפטר 1330)²⁷ ור' יוסף חיון (סוף המאה החמש-עשרה),²⁸ וכנראה גם ר' עובדיה ספורנו (1470 בערך-1550),²⁹ צדדו בגישת הרמב"ן. ר' שמעון בן צמח דוראן (1361-1444) מתח ביקורת על שני ההוגים, וכתב שאריכות הימים נבעה מחוזקם המיוחד של הדורות הראשונים, 'לפי שנולדו מאדם שלא נברא מטיפה סרוחה כמונו, אלא עפר מן האדמה והיה כוחו חזק מאד'. כל האנשים באותם דורות חיו כנראה חיים ארוכים כדי לדעת את מהלכי המזלות, 'ולולי אריכות החיים לא היו מגיעים אל זה, וזה אמת הוא ויותר נכון מהכל'.³⁰ הקראים אהרן בן יוסף (פעל 1294)³¹ ואהרן בן אליהו (נפטר 1369)³² ציטטו את שתי הדעות בלי להכריע ביניהן.

*

זכור הרמב"ם כתב שבנוסף לאלמנט הניסי, ייתכן שתזונתם והנהגתם של בני האדם הן שגרמו לאריכות חייהם. לכן רבים מתומכיו חיפשו סיבות טבעיות להסביר מדוע האנשים הנזכרים, ורק הם, חיו שנים רבות כל כך. הרד"ק למשל כתב: 'ואפשר שלא היה (אריכות ימים) אלא לאלו הנזכרים לפי שלא היו רודפים אחרי תאות הגוף המקצרת ימי האדם'.³³ משה נרבוני מספר על ביקור שערך אצל אישה נוצרייה בסוריה שראתה ליקוי חמה 118 שנים קודם לכן, כשהייתה בת 13, 'והיו חושים קימים והולכת בקומה זקופה עם היות לה מאה ושלושים שנה והיו מזונותיה בצמצום ובמצוק'. בכל זאת, דבר זה מאוד

27 הריטב"א, ספר הזכרון (לעיל הערה 16), למרות שהריטב"א ביקר את הרמב"ן, הוא קיבל את דעתו ולא את דעת הרמב"ם.

28 א' גרוס, ר' יוסף בן אברהם חיון: מנהיג קהילת ליסבון ויצירתו, רמת-גן תשמ"ו, עמ' 88.

29 בפירושו לבראשית י, כה, הוא כותב שאחרי מגדל בבל האנושות נענשה בקיצור חיים על-ידי שינוי האוויר; ראו ר' עובדיה ספורנו, ביאור על התורה (מהדורת ז' גוטליב, ירושלים תשמ"מ, עמ' לה).

30 ר' שמעון בן צמח דוראן, מגן אבות, ירושלים תשכ"א, עמ' ריב-ריג (פירוש על המשנה, אבות ה, כא).

31 אהרן בן יוסף, ספר המבחר וטוב המסחר, גוזלוו תקצ"ד, בראשית, ל ע"א.

32 אהרן בן אליהו, ספר כתר תורה, גוזלוו תרכ"ז (דפוס צילום, רמלה תשל"ב), לב ע"ב. אהרן בן אליהו הצביע גם על סיבה אסטרוטולוגית כאפשרות לאריכות הימים.

33 פירוש לבראשית (לעיל הערה 20), עמ' מט.

נדיר, ולכן הרמב"ם צדק בטענתו שרק אנשים מובחרים זכו לאריכות ימים מופלגת.³⁴

חסידי הרמב"ם ניסו לענות גם על השאלה בזכות מה נעשה נס לקדמונים והם חיו כל כך הרבה שנים. כזכור, טען רב סעדיה גאון שהמטרה הייתה למלא את הארץ בבני אדם, אבל הרמב"ם לא קבע דעה בעניין. לעומתו, רוב האחרונים שהלכו בדרכו חשבו שאריכות הימים נועדה לגילוי המדעים.³⁵ דעה זאת, המופיעה גם אצל יוספוס ובבראשית רבה, אומצה על-ידי רד"ק ('שיהיה להם פנאי ללמוד החכמות ולכתבם על ספר שילמדו הבאים אחריהם ספריהם ויקחו דבריהם בקבלה כי אין פנאי בשבעים שנה שהם רוב ימי האדם מאברהם אבינו, שיוכל אדם ללמוד החכמות, אם לא מצאו שרשי החכמות כתובים לקדמונים בספריהם וקבלו מהם דור אחר דור'),³⁶ הרלב"ג,³⁷ אהרן בן אליהו³⁸ והר"ן.³⁹ זו כנראה גם דעתו של ר' יהודה רומנו, שחשב שקיצור הימים של אותם שחיו אחרי התקופה הקדומה נובע מהתקדמות המדע; הואיל ואנשים בימיו כבר אינם חייבים לחיות כל כך הרבה שנים כדי להשיג שלמות שכלית, כבר אין להם צורך באריכות ימים.⁴⁰ יעקב בן ששת, שביקר את הרמב"ם ואת שמואל אבן תיבון ובכל זאת נקט בדעה שרק יחידים חיו חיים ארוכים, סבר שאריכות ימיהם של הקדמונים, ובמיוחד זו של דמויות מקראיות

34 באור (לעיל הערה 24). הליקוי המוזכר, שהתרחש בחודש סיוון, הוא כנראה זה שהיה ב-3.6.1239; ראו <http://eclipse.gsfc.nasa.gov/SEatlas/SEatlas2/SEatlas1221.GIF>.

35 הרמב"ם מרמז לקשר בין אריכות ימים לבין לימוד המלאכות האנושיות השונות, כדוגמת טויה ואריגה, בנייה, עשיית כלים וכדומה, בהקדמתו למשנה, שבה הוא כותב 'לא יספיקו ימי מתושלח ללמוד אלו המלאכות'; ראו הקדמות הרמב"ם למשנה (מהדורת י' שילת, מעלה אדומים תשנ"ז, עמ' נט).

36 פירוש לבראשית (לעיל הערה 20), עמ' מט.

37 פירוש על התורה (לעיל הערה 22).

38 כתר תורה (לעיל הערה 32).

39 פירוש על התורה (לעיל הערה 25).

40 אם החיים האמיתיים הם חיי נצח אחרי המוות, והם תלויים בהישגים שכליים, אזי אפשר בקלות להבין שכדאי היה לדורות הראשונים, בהם היו המדעים לא מפותחים, לחיות יותר שנים כדי לזכות בחיי נצח; לדורות אחריהם, כשהמדעים מפותחים, יותר טוב להגיע לעולם הבא מהר ככל שאפשר. ראו א' רביצקי (עורך), מרומי לירושלים: ספר זיכרון ליוסף-ברוך סרמוניטה, ירושלים תשנ"ח, עמ' יג; מ' הלברטל, בין תורה לחכמה: רבי מנחם המאירי ובעלי ההלכה המיימונים בפרובנס, ירושלים תש"ס, עמ' 150, הערה 55.

מסוימות, הייתה אמורה ללמד את האנשים שהאלוהים יכול לחולל נסים בעולם ולשנות את הטבע.⁴¹ לפי דעתו של ר' יצחק עראמה (1420 בערך-1494), הקדמונים חיו שנים רבות כדי ללמוד את המדעים; הדורות המאוחרים חיים פחות בגלל שהם יכולים לסמוך על ממצאיהם של הראשונים, 'כנער אשר הוא רכוב על כתפיו של ענק'.⁴²

*

למרות שרוב רובם של המפרשים הסכימו עם הרמב"ם שרק יחידים חיו חיים ארוכים, או עם הרמב"ן שכולם חיו חיים ארוכים, היו שכלתנים קיצונים שלא היו מוכנים להודות בכך שמישהו חי מאות שנים. הוגים אלה הכחישו אריכות ימים מכול וכול. הראשון שבהם היה ר' משה אבן תיבון (סוף המאה השלוש-עשרה) שכתב במאמר התנינים שאדם אינו יכול לחיות יותר ממאה ועשרים שנה, וגם זאת רק אם שמר מאוד את נפשו. 'ואמנם בהנהגת האקלימים, ימי שנותנו בהם שבעים שנה, כן היה וכן יהיה, ועולם כמנהגו נוהג. ואמנם דורות הראשונים הוא זמן התמדת מלכותם ונימוסיהם', כלומר, השנים המיוחסות לקדמונים מצביעות על תקופת השפעתם ולא על תקופת חייהם ממש.⁴³

ר' לוי בן אברהם (תחילת המאה הארבע-עשרה), בספרו 'לוית חן', מאמץ כנראה דעה זו שהוא מייחס לר' משה אבן תיבון, למרות שהוא מציע שורה ארוכה של הסברים אחרים לאריכות ימיהם של הקדמונים. למשל, 'כוכב בעל מולדם שהיה טוב', מזון טוב ופשוט, או איחור בנישואין. הוא גם נותן דוגמאות של דמויות מקראיות שחיו שנים רבות ומביע דעה שהראשונים חיו שנים כה רבות כדי ליישב את העולם או כדי ללמוד את המדעים. ר' לוי דוחה את האפשרות שמספר השנים הוא בעצם מספר חודשים (כאמור, דעתו של תומס אקוינס).⁴⁴ ובכל זאת, בסוף הדיון הוא כותב:

- 41 משיב דברים נכוחים (מהדורת וידה [לעיל הערה 19], עמ' 147).
- 42 ר' יצחק עראמה, עקידת יצחק, פרנקפורט דאדר תקמ"ה, שער יא, כה ע"א; השו"א מלמד, על כתפי ענקים, רמת-גן תשס"ד, עמ' 194.
- 43 כתב-יד וטיקן Vat. ebr. 298, עמ' 17א; ח' קרייסל, ק' סיראט וא' ישראל (עורכים), כתבי ר' משה אבן תבון, באר שבע תש"ע, עמ' 241. אני מודה לפרופ' קרייסל, שכינה חיבור זה בשם מאמר התנינים, על ההפניה.
- 44 גם משה נרבוני, שם טוב בן יוסף אבן שם טוב ויצחק אברבנאל שללו דעה זו.

ונראה לי כי הדורות הנזכרים היו ראשי אבות, וזרע כל אחד נקרא בשמו כפי מספר השנים ההם. כי כל אחד, כמו שנאמר, הוליד בנים ובנות, כמו שנראה היום, עד שנשקע השם מהדורות הבאים אחריו, וקח מאתו זרע איש אחד מפורסם, וקראו בני זרעו ומשפחתו על שמו זמן מה; וכן התמיד עד שנתחדש דור אחר, נקרא בניו ובני בניו על שמו חדש.⁴⁵

הוגה נוסף שהחזיק בדעה זו היה ר' נסים ממרסיי (תחילת המאה הארבע-עשרה). בניגוד לדעתו של הרמב"ם, ר' נסים הזכיר 'מי שפירש שהכונה בחיים ההם – קיום נמוסיו והנהגותיו הזמן הנזכר, בין בחייו בין אחר מותו', כלומר, אזכור מספר השנים מצביע על אורך הזמן בו החזיקו צאצאיו של אדם מסוים בחוקיו ומנהגיו הפרטיים, למשל מאכליו, משקאותיו ומלבושיו, אחרי פטירתו. אין צורך לחשוב שאכן היו בני אדם שחיו מעל תשע מאות שנה.⁴⁶ יש להעיר שהתפישה הלא-מילולית של הוגים אלה עולה בקנה אחד עם הסבר אריכות הימים לצורך גילוי המדעים: אפשר לומר שהדורות שנקראו על שם הדמות המוזכרת בתורה יכלו גם הם לגלות בהדרגה את המדע, למשל את תנועות הגלגלים.⁴⁷

*

45 ר' לוי בן אברהם, לויית חן, החלק השלישי מן המאמר השישי מעשה בראשית (מהדורת ח' קרייסל, ירושלים תשס"ד, עמ' 323-326).

46 ר' נסים בן ר' משה ממרסיי, מעשה נסים, פירוש לתורה (מהדורת ח' קרייסל, ירושלים תש"ס, עמ' 273-275). גם ר' אלעזר אשכנזי בן נתן הבבלי (המחצית השנייה של המאה הארבע-עשרה) דחה כנראה את הפירוש המילולי של אריכות הימים המופלגת של הדורות הקדמונים. אחרי שהוא מסכים כביכול עם דעת הרמב"ם שרק האנשים הנזכרים חיו מאות שנים על-ידי נס, הוא טוען שבעצם נס כזה לא ייתכן ושהמספרים מוגזמים (לפי מה שהרמב"ם אומר על פסוקים אחרים במורה הנבוכים, ב, מז, בפרק שבו הוא מזכיר את הגילים המופלגים). ר' אלעזר אף אומר שמשם רבנו הגזים יותר בנוגע למאורעות שהיו בעבר הרחוק, אבל ככל שהמאורעות היו קרובים לזמנו הוא הגזים פחות. הוגה זה מייחס את הרעיון שזקנים אלה היו ראשי אבות, ולא שחיו בעצמם כל כך הרבה שנים, לר' אברהם אבן עזרא; ראו אלעזר אשכנזי בן נתן הבבלי, צפנת פענח (מהדורת ש' רפפורט, יוהניסבורג תשכ"ה, עמ' 29). אני מודה לפרופ' אריק לווי על ההפניה.

47 הדעה שגיליהם של הקדמונים משקפים את השפעתם נדחית על-ידי משה נרבוני (לעיל הערה 24) ושם טוב אבן שם טוב (פירוש [לעיל הערה 26]).

דעה רדיקלית זו לא הייתה מקובלת על רוב ההוגים, גם השכלתנים הרמב"מיים וגם השמרנים הרמב"ניים. לעומת שתי קבוצות אלה, דון יצחק אברבנאל (1437-1508) ניסה לעשות סינתזה בין כמעט כל הדעות שהוזכרו פה. את דיונו באריכות הימים של הדורות הראשונים הוא פותח בקביעה שלקדמונים לא היה טבע שונה מזה שלנו, כי אם היה טבעם שונה הם היו שונים באופן מהותי מן הדורות המאוחרים. הוא גם דוחה את הדעה הנוצרית שהשנים היו חודשים ירחיים, כי אם יש בה אמת חנוך היה רק בן חמש וחצי שנים כשהוליד את מתושלח, ושלח היה בן שנתיים וחצי כשהחל להביא ילדים לעולם. הולדה בגיל כה צעיר היא הרבה יותר נסית מאריכות ימים מופלגת. בנקודה זאת מצטט אברבנאל את דעת הרמב"ם שרק האנשים הנזכרים חיו חיים ארוכים, את תגובת הרמב"ן שכולם האריכו ימים בגלל האוויר הצח, וגם את דברי הר"ן שתמך בדעתו של הרמב"ם בעקבות התקפותיו של הרמב"ן.⁴⁸ דעתו של אברבנאל היא שהרמב"ם צדק בכותבו שרק האנשים הנזכרים חיו שנים כה רבות בגלל סיבות טבעיות או בגלל ניסים. לפני המבול בני האדם היו צמחוניים ולא שתו משקאות משכרים (שהרי רק לנוח ניתנה רשות לאכול בשר בעלי חיים)⁴⁹ והוא הראשון שנטע כרם ענבים). ככל שמזונם היה פשוט יותר, בני האדם חיו יותר. הם גם נמנעו מיחסי מין עד גיל מתקדם ('לא היו להוטים בו'),⁵⁰ וידוע שיחסי מין גורמים למוות מוקדם. אדם הראשון, למשל, חיכה מאה ושלושים שנים בין הולדת קין והבל לבין הולדת שת.⁵¹ ההמונים (כלומר, בני האדם ששמותיהם אינם

48 אברבנאל חשב שיחסו הביקורתי של הר"ן כלפי הרמב"ן הגיע לרמב"ן בגלל התקפותיו על הרמב"ם. השוו דברי תלמג' (לעיל הערה 6), עמ' 175: 'Abravanel has little truck for those, except himself, who were brazen enough to criticize Maimonides, and no one is allowed to do so with impunity'.

49 בבלי, סנהדרין נט ע"ב.
50 לפי ר' בחיי בן אשר, יפת לא נולד עד שהיה נח בן חמש מאות שנה כדי שבני נח יהיו רק בני מאה שנה או פחות עם תחילת המבול. כך לא יהיו ראויים עדיין לעונש ולא יהיו להם צאצאים שימותו במבול; ראו רבינו בחיי, ביאור על התורה (מהדורת ח"ד שעוועל, א, ירושלים תשכ"ז, עמ' 96); השוו יעקב בן ששת, משיב דברים נכוחים (מהדורת וידה [לעיל הערה 19], עמ' 145).

51 השוו מורה הנבוכים, א, ז, שם טען הרמב"ם שאכן אדם הראשון הוליד ילדים באותן מאה ושלושים שנה, אך הם לא היו 'בדמותו כצלמו' כפי ששת היה, כלומר לא היו שלמים מבחינה אינטלקטואלית.

נזכרים בתורה) לא היו זהירים כל כך בקיום יחסים, ולכן מתו כשהם הרבה יותר צעירים. עד כאן החלק הטבעי. הנס נעשה על ידי ההשגחה האלוהית כדי לספק שני צרכים: ריבוי טבעי גדול⁵² ולימוד המדעים. בכל זאת צדק הרמב"ן שסבר כי היו גורמים טבעיים לאריכות ימיהם של הדורות הראשונים ולקיצור החיים הנוכחי. אדם הראשון נברא שלם והיה חי לעולם לולא חטא. כשהתרחקו הדורות מאדם הראשון הם נעשו פחות ופחות דומים לו, ולכן מתו בגילאים יותר צעירים. בנוסף, המבול גרם ללחות יתר באוויר ולרטיבות יתר של הקרקע. שני גורמים אלה השפיעו לרעה על אריכות הימים. כשנוסיף עוד גורמים של איכות חיים (כמו אכילת יתר וקיום יתר של יחסי מין, כפי שעשו מלכים מסוימים כדוד וכשלמה), נבין מדוע בני האדם חיים כיום הרבה פחות. לאור הגנתו המבריקה על שני החכמים האלה ('מה שהלצתי בעדם'), יוצא שגם הרמב"ם וגם הרמב"ן צודקים ושדבריהם 'דברי אלהים חיים'.⁵³

*

ומה לעתיד לבוא? כפי שכתוב לעיל, הרמב"ן אמר למלך יעקב שהמשיח יכול לחיות יותר מאלף שנים בלי להודיע על משימתו המשיחית. אם כן, המשיח חוזר כביכול לחיי הדורות הראשונים. הוגים אחרים הסכימו שבימות המשיח תוחלת החיים תהיה יותר ארוכה מאשר כיום. למשל, הרמב"ם כותב בהקדמה לפרק 'חלק' כי בהיעדר הטרדות והכאבים של החיים העכשוויים, בני האדם יחיו יותר, ואינו נוקט במספר שנים מסוים.⁵⁴ רב סעדיה גאון סבור שבני האדם יחיו חמש מאות שנה;⁵⁵ רד"ק נקב במספרים שלוש מאות עד חמש מאות

52 כפי שראינו, זו דעתו של רב סעדיה גאון בפירושו לתהלים ולבראשית (וגם דעה אפשרית שהזכיר לוי בן אברהם); קשה לדעת אם יהודים בארצות הנצרות הכירו פירושים אלה, למרות שלא תורגמו בימי הביניים. יש לציין שאין לאברבנאל הסבר ליחס בין הצורך בריבוי טבעי גדול לבין סגפנותם המינית של הדורות הראשונים.

53 דון יצחק אברבנאל, פירוש על התורה, ירושלים תשכ"ד, על בראשית ה, עמ' קלז-קלט.

54 הקדמות הרמב"ם למשנה, עמ' קלח-קלט. לפי ישראל יובל, הרמב"ם הביע דעה זו, הסותרת במידת מה את הקביעה שאין בין העולם הזה לימות המשיח אלא שעבוד מלכויות בלבד, כדי לנסות לקרב את דעתו לזו של אביו, ר' מיימון, שהאמין שהאנשים בימות המשיח יחיו ימים ארוכים. ראו רבי מיימון הדיין אבי הרמב"ם, אגרת נחמה (מהדורת ב' קלאר, ירושלים תש"ה, עמ' נד-נח); י"י יובל, 'משה redivivus: הרמב"ם כעוזר למלך' המשיח, ציון, עב ב (תשס"ז), עמ' 176-177, הע' 70.

55 אמונות ודעות, ח, ט (מהדורת קאפח [לעיל הערה 8], עמ' רלו).

שנה ואף יותר בדור ימות המשיח,⁵⁶ ושמואל בן עלי, גאון בבגדאד, אמר שמי שיחיו בימות המשיח יחיו כמו הקדמונים, אלף שנה בקירוב.⁵⁷ המשומד אבנר מבורגוס ראה באריכות ימים בזמן המשיח נחלתם של המוני העם ולא רק של המשיח, וחזק דעה זו על-ידי ציטוט ממה שהוא קורא 'ספר בראשית רבה'.⁵⁸ אברהם רימוך הסביר שבימות המשיח בני האדם יחזרו לארץ ישראל, שם האוויר צח יותר ולכן החיים ארוכים יותר.⁵⁹

*

קוראי התנ"ך ביקשו לפתור את בעיית אריכות ימים של הקדמונים בגלל הסתירה הגלויה בין הסיפור המקראי לבין הניסיון. לא מדובר בנס חד פעמי כקריעת ים סוף, אלא בתופעה כללית שקשה לשכלתנים ביקורתיים להשלים איתה. מיוספוס עד לתרבות הפופולארית במאה העשרים שאלו ספקנים יותר וספקנים פחות על משמעות חייהם הארוכים של הקדמונים. בתקופת זמנו של יוספוס החלו היוונים להשתחרר מן המיתולוגיה והפגאניות, והרי בתנ"ך אריכות הימים של הדורות הראשונים נראית מיתית מאוד. גם בקרב חז"ל היו כאלה שמספר השנים של הקדמונים הפריע להם, כפי שמעיד הדרשן בבראשית רבה, הטוען שאריכות הימים נועדה לגלות את האסטרונומיה. אוגוסטינוס הכיר ספקנים בתקופתו. ההוגים היהודים בימי הביניים, שהושפעו מן הפילוסופיה היוונית, ניסו אף הם לפתור את הבעיה והסבריהם שילבו בין הטבעי והנסי, תוך מתן הסברים מדעיים לתוחלת החיים הארוכה שהתקצרה, ולצורך בחיים של תשע מאות שנים ויותר לקדמונים.

ובכל זאת, לא ברור מדוע רוב השכלתנים ימי-הביניים, שהיו מוכנים בדרך כלל לוותר על פשט הכתוב ולפרש בצורה יצירתית את משמעותם

56 ראו פירוש רד"ק לישעיה סה, כ, שם נאמר שחיי הדורות הראשונים היו ארוכים 'בכלל או ביחידים' אבל לעתיד לבוא יהיה כך 'לכלל ישראל'; השוו גם פירוש רד"ק ליחזקאל לז, יד; תהלים צב, יד.

57 ראו י"צ לנגרמן, 'איגרת ר' שמואל בן עלי בעניין תחיית המתים', קובץ על יד, טו (תשס"א), עמ' 52 (במבוא), עמ' 81 (בטקסט).

58 W. Mettmann (ed.), *Alfonso de Valladolid (Abner aus Burgos), Mostrador* 58 *de justicia*, II, Opladen 1996, p. 341; השוו ש' צדיק, 'השימוש של אבנר מבורגוס בבראשית רבה לרבי משה הדרשן', פעמים (בדפוס).

59 ע"פ תלמג' (לעיל הערה 6), עמ' 178, הערה 13.

המילולית של נסים על-טבעיים, לא הצטרפו לעמיתיהם הקיצוניים ביותר בהכחשה כי היו בני אדם שחיו שנים כה רבות. סיבה אפשרית אחת היא הצדקת הכרונולוגיה היהודית המסורתית הנמצאת ב'סדר עולם'. חישובים רבים בלוח העברי, כולל מספור השנים, תלויים בקבלת אריכות הימים של הקדמונים באופן מילולי.⁶⁰ אפשר גם להתחשב בהסבר שאריכות הימים באה כדי לאפשר את לימוד המדעים, במיוחד אסטרונומיה. הרלב"ג טען שחוסר שלמותם של המדעים מצביע על התחלת העולם בעבר (בניגוד לדעת האריסטוטלאים שהעולם נצחי);⁶¹ בכל זאת, בימיו חשבו שהמדעים מפותחים דים, אם לא שלמים. דבר זה, במיוחד בנוגע לאסטרונומיה המבוססת על מדידות וראיות לאורך מאות שנים, הצריך לומר שהעולם כבר היה קיים שנים רבות. ברם, אלו שטענו שמספרי השנים שיקפו את תקופת ההשפעה של אותו קדמון יכולים היו לקבל את הכרונולוגיה המסורתית בצורה זו או אחרת ולהבין את גילוי האסטרונומיה כתוצאה של מאמץ משותף של דורות רבים. הסקירה כאן העלתה גם ממצא משמעותי: השכלתנים, שהכחישו בדרך כלל נסים, הבינו שהחיים הארוכים של יחידים נגרמו על-ידי נס, כשההוגים השמרניים המאמינים בנסים צידדו בהסבר טבעי לאריכות הימים של כלל האוכלוסיה הקדומה. בוויכוח בין הרמב"ם והרמב"ן, הרמב"ם מצטייר כמגן הנסים והרמב"ן כמגן הטבע. נדמה שניתן להסביר אירוניה זו בכך שהרמב"ן רצה להשאיר פתח לשינויים בטבע (וממילא לנסים בצורה גורפת), בעוד הרמב"ם לא היה מוכן להודות שהטבע משתנה בכלל; מכאן באה קביעתו שאולי יש נסים בודדים, אבל הם אינם תופעה נפוצה. לשכלתנים, הגנה על חוקי הטבע הצריכה קבלת חריגים ספורים; לשמרנים, הגנה על הנס הצריכה מושג של טבע משתנה.

60 סדר עולם נזכר בהקשר זה כמקור מהימן על ידי משה נרבוני (לעיל הערה 24). לעומתו, לנגרמן קובע שהרמב"ם לא קישר בין חישובים אסטרונומיים לבין הכרונולוגיה שלדעת לנגרמן לא עניינה אותו, בניגוד לר' יהודה הלוי שהיה מחויב לכרונולוגיה המקראית; ראו Y. T. Langermann, 'Maimonides and Astronomy: Some Further Reflections', *The Jews and the Sciences in the Middle Ages*, IV, Aldershot S. W. Baron, *History and Jewish* (והשוו לדעתו של ברון: 1999, pp. 17-19 *Historians*, Philadelphia 1964, pp. 150-152). המוסלמי עלי אבן חזם טען דווקא שמספרי השנים המיוחסים לקדמונים לא עלו בקנה אחד עם הכרונולוגיה המקראית וזה עם זה; ראו H. Lazarus-Yafeh, *Intertwined Worlds*, Princeton 1992, p. 28.

האם הרמב"ם וחסידיו אומנם חשבו שמתושלח חי 969 שנים של 365 ורבע ימים שלנו כל אחת? אין ספק שקשה היה להם לדמיין כי משהו אכן חי כל כך הרבה שנים. הרמב"ם הכחיש את מושג ה'אג'ל' האסלאמי, לפיו שנותיו של כל אדם קצובות מראש,⁶² אבל כרופא הוא ידע שתזונה נכונה והרגלי מחיה בריאים יכולים לתרום לאריכות ימים עד גבול מסוים ותו לא. לפי כל קנה מידה, חיים של תשע מאות שנה הם מוגזמים. אולי זאת הסיבה שהרמב"ם אמר בנוגע לאריכות הימים של הקדמונים: 'אין אפשרות לומר על כך משהו אחר'.

61 ספר מלחמות השם, מאמר ו, חלק א, פרק חמישה עשר, ריווא די טרינטו ש"כ, נח ע"ג.
62 ראו תשובת הרמב"ם בשאלת הקץ הקצוב לחיים (מהדורת גוטהולד וייל, תרגום מיכאל שורץ, תל-אביב, תשל"ט).